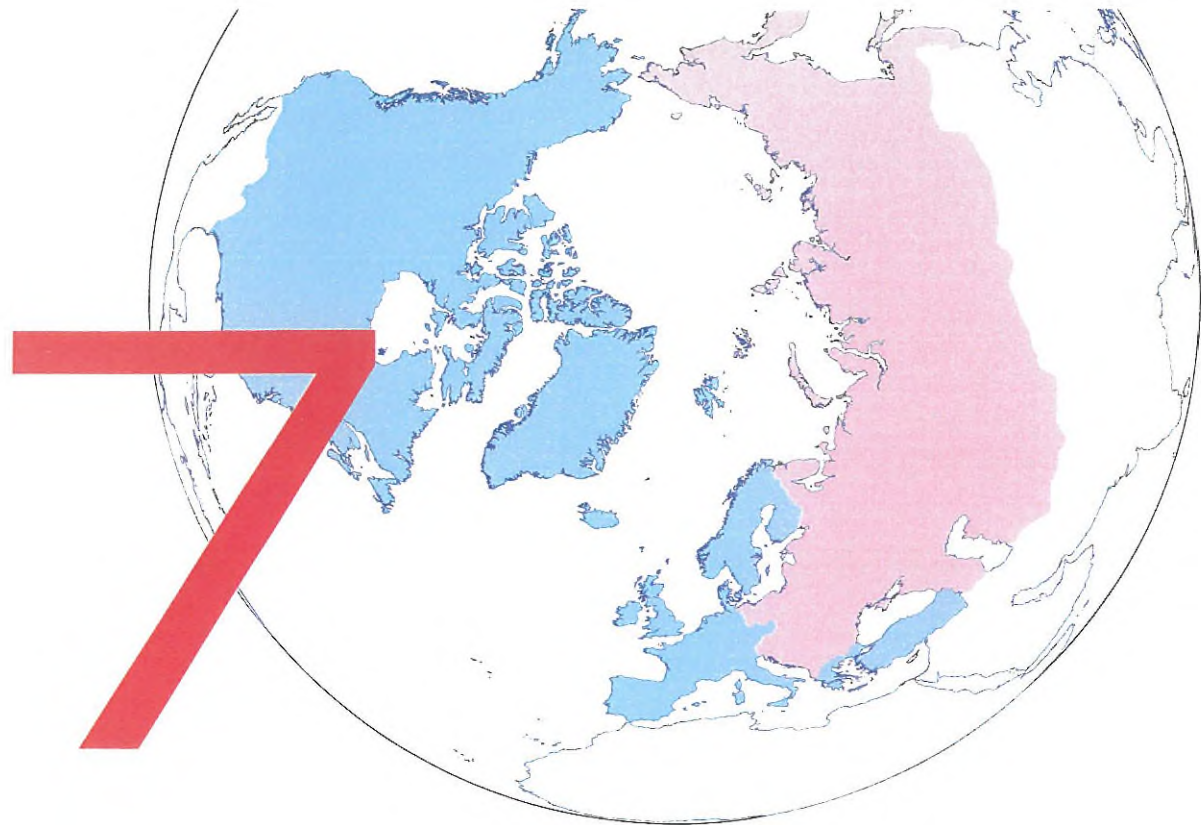

SOVJETUNIONEN BRYDER SAMMEN

Sovjetunionens
leder Mikhail
Gorbatjov udveks-
ler et kys med
DDR's leder Erich
Honecker.

Moskva, hovedstaden i Sovjetunionen, 1991. En kommunistisk gruppe stod klar uden for byen med kampvogne og overvejede at indtage byen og fastholde det kommunistiske styre. Men det gjorde de ikke. Sovjetunionen afskaffede kommunismen og ophørte senere på året med at eksistere som land. Den kolde krig var endegyldigt slut. Hvordan ét af de stærkeste lande i det 20. århundrede pludseligt holdt op med at eksistere, er ét af historiens store spørgsmål.

Gorbatjovs reformer

I begyndelsen af 1980'erne var Sovjetunionen i krise. Den kommunistiske ledelse mente, at det kunne være godt med en ung og ny politisk ledelsesstil, og blandt andet derfor valgte de i 1985 Mikhail Gorbatjov som generalsekretær. Gorbatjov var ung i forhold til de tidligere sovjetiske ledere, og han havde store økonomiske og politiske visioner. Han var overbevist kommunist, og han var sikker på, at kommunismen i Sovjetunionen bare skulle reformeres for at kunne blomstre.

Glasnost og perestrojka

Hans reformer bestod af to dele: glasnost og perestrojka. Glasnost var den politiske del og kan oversættes med ordet "åbenhed". Det sovjetiske samfund skulle åbne sig, den kommunistiske ledelse skulle være mere åben om, hvordan de ledte landet, og befolkningen skulle have mulighed for at ytre sig. Ideen var, at åbenhed kunne resultere i, at den sovjetiske befolkning og politiske ledelse i samarbejde kunne forbedre kommunismen.

1. Hvad var glasnost og perestrojka?
2. Hvorfor er Tjernobylulykken vigtig for forståelse af Sovjetunionens sammenbrud?
3. Hvilken rolle spillede Afghanistankrigen i svækkelsen af Sovjetunionen?
4. Hvordan var samarbejdet mellem Gorbatjov og Reagan?
5. Hvorfor faldt Berlinmuren?
6. Hvad er aktør- og strukturforklaringer?
7. Hvorfor kan det være svært at give et entydigt svar på kommunismens sammenbrud?

MENS DU LÆSER

Det var i teorien fornuftigt, men det viste sig hurtigt, at den større åbenhed og ytringsfrihed betød, at der blev åbnet for en kritik af Sovjetunionen, som den politiske ledelse ikke kunne styre. Kritikken af Sovjetunionen viste også, at mange sovjetborgere måske endda ikke ønskede at bo i et kommunistisk samfund.

Perestrojka var reformens økonomiske del. Det havde været ret tydeligt siden 1970'erne, at den sovjetiske økonomi havde problemer, og derfor indførte Gorbatsjov perestrojka – den økonomiske omstrukturering. Planøkonomien havde en del indbyggede problemer. Et af dem var, at systemet var meget ufleksibelt og bureaukratisk, og at det var meget tungt og langsomt at skabe økonomisk udvikling. Det andet problem var, at folk ikke havde et økonomisk incitament til at gøre en ekstra indsats eller til at arbejde hårdere. Det blev ikke belønnet økonomisk, og til trods for forskellige tiltag lykkedes det ikke at øge produktiviteten. Planøkonomien var et af fundamentene for det sovjetiske system og kunne derfor ikke bare blive fjernet fuldstændigt. Det mente Gorbatsjov heller ikke var nødvendigt. I stedet ønskede han nogle små markedsøkonomiske forandringer, der måske kunne reparere skaderne. Der skulle åbnes en smule op for vestlige firmaer, og almindelige borgere skulle have lov til at åbne små selvstændige virksomheder.

Tjernobyl

Gorbatsjovs første store krise opstod i 1986 i forbindelse med en ulykke på det sovjetiske atomkraftværk Tjernobyl, i Ukraine, som dengang var en del af Sovjetunionen. Atomkraftværket brød i brand efter en eksplosion, og der blev efterfølgende udsendt en enorm radioaktiv sky fra atomkraftværket, der blæste flere tusinde kilometer væk og ramte områder i både Østeuropa, Finland og Sverige. Ulykken skyldtes blandt andet en række menneskelige fejl, men der var lige så meget tale om, at atomkraftværket var konstrueret forkert. Begge dele afslørede store problemer i det sovjetiske system. Viden om de tekniske fejl blev tilbageholdt før ulykken, og en meget tung sikkerhedsproces gjorde det svært at håndtere ulykken, da den først var sket. Eksplosionen og det radioaktive udslip var et så stort prestigetab, at Sovjetunionen tilbageholdt oplysningerne om det for

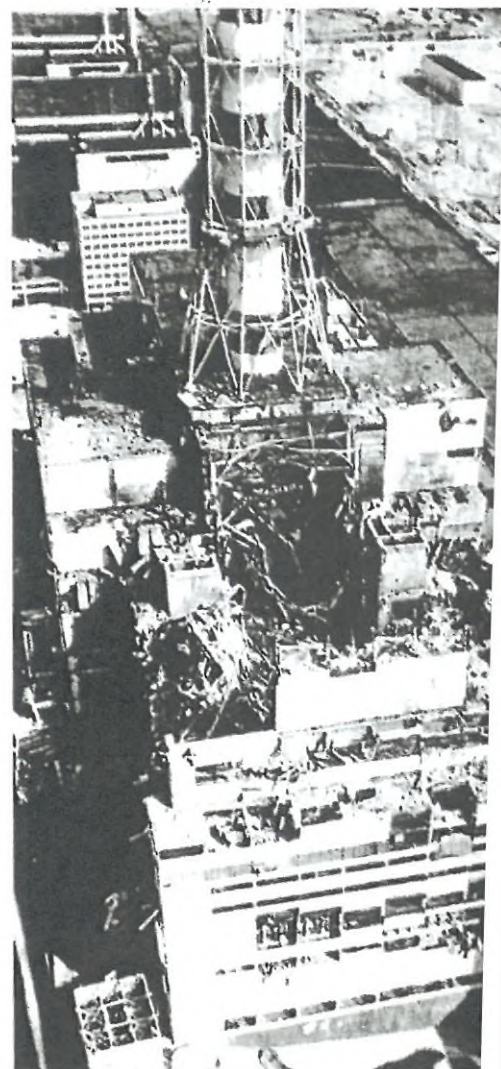
omverdenen. Offentliggørelsen kom først, da det var umuligt at tilbageholde den. Ulykken havde vist, at selve det sovjetiske system havde bidraget til ulykken og havde forhindret, at der blev grebet effektivt ind. Tjernobylulykken viste både for omverdenen og for sovjetborgerne, at der var store huller i det sovjetiske system, og hemmeligholdelsen viste, at Gorbatjovs ønske om glasnost havde begrænsninger.

Afghanistankrigen

Sovjetunionen havde også udenrigspolitiske problemer. Krigen i Afghanistan udviklede sig ikke som forventet. Målet havde været en hurtig krig og derefter sikring af den kommunistiske regering i landet, men det blev en meget lang krig, som først endte i 1989 med, at Sovjetunionen trak sig ud, og at den afghanske kommunistiske regering efterfølgende faldt. Ligesom de tre foregående sovjetiske generalsekretærer havde Gorbatjov meget svært ved at trække sig ud af krigen, blandt andet fordi USA støttede modparten, den afghanske modstandsbevægelse, Mujahedin. Sovjetunionens mislykkede krig viste, at det sovjetiske militær slet ikke var så stærkt, som mange i Vestblokken og sovjetborgerne troede. Derudover viste krigen også, at Gorbatjov og Sovjetunionen i et vist omfang stadig gik ind for at bruge magt på at holde en udenlandsk kommunistisk regering i live. En anden konsekvens var, at krigen blev meget dyr for Sovjetunionen, og det var i endnu højere grad med til at svække den sovjetiske økonomi.

Sovjetisk frimærke fra 1988. Der står til venstre: Perestrojka fortsætter udviklingen fra Oktoberrevolutionen (Den russiske revolution i 1917). Og til højre: Udvikling, demokratisering, glasnost.

Reaktor 4 i atomkraftværket i Tjernobyl efter eksplosionen i 1986.

Reagan

Afghanistankrigen blev stærkt fordømt af USA og var en af grundene til, at Den kolde krig blev varmere. Det skete især, da USA valgte den tydeligt antikommunistiske Ronald Reagan som præsident i 1980. Han ønskede at presse den kommunistiske ledelse og den sovjetiske økonomi så meget som muligt. Det er tvivlsomt, om han selv troede, det var muligt, men Reagans strategi var at skrue op for våbenkapløbet, indtil Sovjetunionen ikke kunne følge med længere. Også efter Gorbatsjov indførte sine reformer, angreb Reagan Gorbatsjov verbalt, og han hævdede, at Sovjetunionen stadig ikke var et frit samfund. I en meget kendt tale ved Berlinmuren i 1987 fortalte han Gorbatsjov, at man kun kunne tro på hans ønske om glasnost, hvis han rev muren ned. Men Reagans præsidentperiode var ikke kun konfrontatorisk. Efterhånden fik han et tæt samarbejde med Gorbatsjov, som resulterede i aftaler om nedrustning. Begge ledere kunne se værdien i en større grad af samarbejde for at gøre verden til et sikrere sted. Derfor er det ikke rigtigt kun at lægge vægt på Reagans hårde linje som forklaring på Sovjetunionen fald. Men Reagans våbenoprustning betød, at det var sværere for Sovjetunionen at følge med – og i sidste ende bidrog det til den sovjetiske økonomis sammenbrud.

Reaganstatue på
Frihedspladsen i
Ungarns hovedstad,
Budapest, 2011

Murens fald

Det kan være svært at udpege en præcis begivenhed, der markerede, hvornår kommunismen mistede sit greb om Østblokken. Men i eftertiden er Berlinmurens fald i 1989 blevet selve symbolet på kommunismens fald, og begyndelsen på Den kolde krigs afslutning. Murens fald var et resultat af udviklingen andre steder i den kommunistiske østblok. Allerede i 1988 var der begyndt at komme demonstrationer i Polen, og derfra spredte de sig i 1988 og 1989 til store dele af Østblokken. Som det første land ophørte Ungarn med at være et kommunistisk land d. 23. oktober 1989, og et efter et mistede kommunisterne magten i Østbloklandene. Meget væsentligt for udviklingen var det også, at Ungarn åbnede sin grænse til Østrig, fordi det derigennem blev muligt for indbyggerne i de kommunistiske lande at flygte til Vesten. Det gjorde østtyskerne også. Omfanget af

østtyskere, der ad den vej flygtede til Vesten, var blevet så stort, at den østtyske kommunistiske regering d. 9. november besluttede sig for at tillade, at østtyskerne kunne rejse direkte mellem Øst- og Vesttyskland. Samme dag blev grænserne til Vestberlin og dermed Vesttyskland åbnet. Berlinmuren var reelt faldet. Forud var gået et efterår med østtyske demonstrationer mod den kommunistiske ledelse. Det var ikke første gang under Den kolde krig, at indbyggerne i et kommunistisk land havde vist deres utilfredshed. Hver gang havde deres ledere med hjælp fra Sovjetunionen slået demonstrationerne ned, og siden 1968 havde Bresjnevdoktrinen trussel om sovjetisk militær indgriben været gældende. Men noget havde forandret sig i 1989. En af mange konsekvenser ved glasnost og perestrojka var, at det blev svært at opretholde Bresjnevdoktrinen, og i december 1989 blev den officielt opgivet. Det havde dog reelt været tilfældet i længere tid – Sovjetunionen ønskede ikke at blande sig militært hverken i DDR's eller de andre kommunistiske landes udvikling. Derfor var det sværere for den østtyske kommunistiske ledelse at stoppe demonstrationerne i efteråret 1989, og da de tog til, blev det til sidst svært for den kommunistiske ledelse at se andre løsninger end at åbne grænseovergan-

Den amerikanske præsident Reagan holdt i 1987 sin tale i Berlin, hvor han blandt andet sagde: 'Mr Gorbachev, tear down this wall'.

Sovjetiske kampvogne på Den røde plads i Moskva i Sovjetunionen under det mislykkede kommunistiske kup i forbindelse med Sovjetunionens sammenbrud i 1991.

gene til Vestberlin. Herefter gik udviklingen rigtigt hurtigt, og allerede i 1990 blev de to tysklunde genforenet. I 1991 blev Warszawa-pagten opløst, og kommunistpartiets magt svækkedes i Sovjetunionen. Det var ikke alle glade for, og en række topkommunister planlagde at forhindre den negative udvikling med et kup i august 1991. Kuppet mødte modstand fra den senere russiske præsident Boris Jeltsin og i form af folkelige protester og mislykkedes efterfølgende. I 1991 kulminerede kommunismens sammenbrud i Østeuropa med, at Sovjetunionen blev opløst. Den kolde krig var slut.

Hvorfor?

Når man i eftertiden skal forklare store historiske forandringer, sker det ved enten at give aktør- eller strukturforklaringer (se s. 159). I forhold til

kommunismens sammenbrud og Den kolde krigs afslutning er der også tale om både aktør- og strukturforklaringer. Nogle af de vigtigste aktører var Gorbatsjov og Reagan, der på forskellig måde traf nogle beslutninger, der fik betydning for den historiske udvikling. Men deres handlinger stod ikke alene. De spillede sammen med nogle strukturer, og det var de strukturer, der efterfølgende bidrog til den historiske udvikling. Aktørmæssigt betød Gorbatsjovs nye kurs, at Sovjetunionen opgav at kontrollere resten af Østblokken militært, og at Sovjetunionens problemer kom frem i lyset. Reagans hårde kurs over for Sovjetunionen medførte, at Sovjetunionens planøkonomiske problemer blev større. Strukturmæssigt var det problemerne med de planøkonomiske og politiske strukturer i Sovjetunionen, der i længden ikke kunne opretholde Østblokken. Det var også strukturelle problemer, der forklarer, hvorfor Tjernobylulykken fik så store konsekvenser for Sovjetunionen, som den gjorde. Ulykken afslørede nogle dybereliggende problemer i hele det sovjetiske system. Når man skal finde en forklaring på Den kolde krigs afslutning og kommunismens fald, ser man altså på både struktur- og aktørforklaringer.

Overalt i det tidligere Sovjetunion blev statuer af landets grundlægger, Lenin, fjernet i forbindelse med og efter kommunismens sammenbrud. På billedet er det en væltet statue i Litauen i 1991.